

Жарко Требјешанин

АГРЕСИВНОСТ

Проблем агресивности је један од средишњих проблема целокупне савремене психологије. Овим важним проблемом баве се различите теоријске дисциплине психологије (општа психологија, физиолошка психологија, психологија личности, социјална психологија), али и примењене (попут клиничке, војне, педагошке или форензичке психологије итд).

Занимљиво је и индикативно да су психоаналитичари и психолози, генерално гледано, упркос неким спорадичним упозорењима, занемаривали овај проблем готово четврт века од настанка психоанализе. Тек од изласка чувене Фројдове студије (1920), дакле, када је отац психоанализе увео нагон смрти и утврдио да је проблем агресије ништа мање значајан од сексуалности, започиње велика утакмица у којој се психоаналитичари свих оријентација, као и психолози различитих школа, утркују у расветљавању ове деликатне теме.

Зашто је проблем агресивности тако значајан у психологији?

Питање порекла и природе агресивности важно је јер одговори на ова питања имају важне импликације не само за психологију, већ и за филозофску антропологију. Да ли је агресивност урођена, а посебно да ли је биолошки детерминисана људска деструктивност, представљају, филозофским и теолошким језиком речено, питања о томе каква је људска природа, да ли је човек конституционално зао, да ли је грех неизменљиви део његовог бића?

Да ли је човек збиља по свој природи добар и човекољубив? Фројд, велики скептик, сумња у оптимистичке антрополошке поставке хришћанских филозофа и теолога. Варају се, сматра он, сви они мислиоци који верују да је човек по природи добар и да агресивно реагује само када је угрожен. „Делић радо порицане истине... јесте да човек није кротко биће коме је потребна љубав, а уме да се брани ако га неко нападне, већ да се због својих нагонских својстава мора сматрати у великој мери склоним агресиви. Ближњи му, стога, не представља само могућег помагача и сексуални објект, већ и искушење да на њему задовољи своју агресивност, да искористи без накнаде његов рад, да га без његове сагласности сексуално искористи, да присвоји његову имовину, да га понизи, да му причини бол, да га мучи и да га убије. *Ното homini lupus*”, суморно закључује Сигмунд Фројд у делу *Нелагодности у култури*.

Ерих Фром је својим делом *Анаџомија људске деструктивности*, у великој мери помогао да се умањи постојећа теоријска збрка када је реч о психологији агресивности и да се увођењем појмова *бенигне* (одбрамбене, урођене, биолошки сврсисходне) и *малигне агресивности* (укорењене у карактеру, биолошки несврссисходне, спонтане) унесе више светлости у ову мрачну област. Разликовање ових двеју фундаментално различитих (по пореклу, природи и функцији) врста агресивности, омо-

гућава нам да сада прецизније одговоримо на питање да ли људска деструктивност има биолошки корен? Дефанзивна, бенигна агресивност јесте урођена, филогенетски програмирана и њу човек дели са другим животињским врстама. Али малигна агресивност (садизам и некрофилија) специфична је само за човека, она није урођена, већ представља црту карактера, она нема биолошку функцију одбране јер јој је циљ уништавање ради уништавања.

Верујем да ће проблем човекове деструктивности у будућности бити још значајнији за друштвене науке, а да ће даљи развој психологије агресивности бити све интензивнији, комплекснији и да ће ићи у смеру све тананијих теоријских и концептуалних разликовања појединих врста и чинилаца агресивности.

БАЈКА

Ако се не варам, моја прва књига је била књига Гримових бајки. Чувам је и данас, на посебном месту, мимо свих других књига, као светињу, јер је она битан део мог детињства који сам неким чудом спасао. Захваљујући њој таквој каква је – искрзаних ивица, пожутелих листова, полураспаднутој – ја увек могу, баш као да имам чаробни штапић, да призовем из таме заборава тај рани, давно ишчезли период живота. Волим величину и боју те књиге, њене изобразане корице, та лепа, велика слова, њене чаробне цртеже. Тада нисам знао да су управо Гримове бајке, уз српске, можда најлепше и најузбудљивије бајке на свету.

Бајка, данас то знам, представља праобразац приче, она је универзални, мисаоно и језички раскошан одговор на архетипску човекову потребу за причањем прича. Бајка је фантастична прича о необичним авантурама јунака у чудесном свету, где он – после много перипетија, привремених пораза и непремостивих препрека – храброшћу и довитљивошћу, уз по-

моћ чаробних средстава (перо, огњило, штап, прстен) побеђује своје моћне противнике (дивове, аждаје) и коначно долази до циља (принцезе и царства).

У раном детињству највише су ме привлачиле ове фантастичне приче. За мене је тада књига била синоним за књигу бајки. Био сам очаран светом бајки: змајевима, вилама, крилатим коњима, чаробним предметима, дворцима од злата и разноликим чудесима. Уживао сам у авантурама јунака и стрепео када је требало да реши неки тежак задатак и, разуме се, био пресрећан када је он ипак, после свих препрека, дошао до принцезе или блага.

И, данас, ево, свет бајки се налази у жижи мојих интересовања, али на други начин. Сада пишем психолошке и антрополошке расправе о структури, симболима и скривеним порукама бајки, о змајевима, вештицама, суђеницама и другим бајковитим и митским бићима. Истражујем психологију бајки и њену подземну, тајну везу са дечјим светом, али и са суштинским духовним проблемима одраслих људи.

ДУША

Ставити данас на дневни ред питање душе, значи ризиковати да вас оптуже за реакционарно враћање метафизике и мистике у науку, али значи и покренути расправу о ономе што се налази у самом темељу *психологије*.

Већ на самом почетку, у XIX веку, када се психологија тек издвојила из филозофије и када је постала емпиријска, индуктивна наука, она је сузила свој предмет на свесне менталне феномене, а „душе” се одрекла као спекулативног појма. Тек утемељена Вунтова психологија „појава и процеса свести” већ тада је била „наука без душе”.

Бихејвиоризам, који је настао као реакција на Вунтову психологију свести, упркос крупним неслагањима са интроспективном психо-

логијом, у једном се са њом слаже – душа нема своје место у психологији. Овај психолошки правац потпуно је избацио душу из психологије, као и све „менталистичке појмове”, који су метафизички, „бесмислени”, јер се не могу операционално дефинисати. По Џону Вотсону, оснивачу бихејвиоризма, психологија је, једноставно, „наука о понашању” животиња и људи и – ништа више.

Душа је у XX веку, вероватно, под утицајем филозофија, као што су позитивизам, прагматизам, марксизам, потпуно избачена из науке, као нешто нематеријално, духовно. Не само што наука више не говори о души, него о души не говори ни такозвана озбиљна, академска филозофија. Душа је, као неухватљив и мистичан појам, препуштена шарлатанима и парапсихолозима, песницима и теолозима, тако да се на њу гледа као на неки заостатак магије, анимизма и спиритизма, на некакву одбачену старудију, која је потпуно неупотребљива у савременој науци.

Одавно ме привлачи идеја да на основу нашег изузетно богатог етнографског и фолклористичког материјала који се односи на архаичне посмртне обичаје, магијске обреде и веровања, реконструишем схватање о души и њеном путовању на „онај свет”, древно схватање које чини један од камена темељаца српске народне религије и традицијске културе.

ЉУБАВ

Можда је то реч која је од свих великих, светих речи највише злоупотребљавана и највише истрошена, излизана неопрезном и олаквом употребом. Одавно мислим да би можда требало забранити да се та реч без преке потребе користи. Мислим да заслужује да буде табуисана баш као што су била табуисана имена богова у древним религијама. А можда би најбоље било, када би то могло, да свако има

право да ову крупну реч употреби у животу највише, рецимо, тридесет пута! Сигуран сам да би тада сваки појединац добро размислио пре него што утроши нешто од овог свог ограниченог блага.

Ево, и ја ризикујем да овде потрошим нешто од тог свог капитала.

Љубав је најзагонетније, најсложеније, најболније и најлепше осећање. Она је можда једино чудо које свако нормално људско биће може да искуси и посведочи.

Ово осећање је пуно парадокса. Када волимо, уколико више дајемо, не само да нисмо сиромашнији, него смо утолико – богатији. Када волимо, ми смо најпотпуније и највише живи, а истовремено никада нисмо ближе смрти. Никада нисмо човечнији и срећнији него тада када волимо, али, истовремено, нисмо ни тако неутешно очајни и дубоко несрећни као онда када нам љубав није узвраћена или када нас вољена особа напусти. Љубав нас уздиже у највише висине, али нас и баца у најдубљи понор.

О правој природи овог противречног, загонетног и чудесног осећања научио сам највише из народних бајки. У бајкама, јунак, трећи син, често на почетку приче слабашан и глупав, напушта дом и креће у пустоловно трагање за бисером или принцезом у деветом царству. Да би остварио свој наум и задобио цареву кћи и благо, он мора победити чудовиште, али и показати памет и умешност тако што ће решити тежак (немогућ) задатак (нпр. да сазида дворца за једну ноћ). И заиста, после многих искушења, овај у почетку будаласти, неспретан дечак, захваљујући својој доброты, храбрости и племенитости постаје мудар, спретан и леп младић, који заслужено добија цареву кћи и престо. Зар није то, заправо, симболичким језиком испричана, прича о исконској преображавалачкој моћи љубави? О љубави која својом тајанственом силом може од просјака да направи цара, од слабог и ружног дечака да створи снажног и прелепог младића, од жабе принцезу, од звери племенито људско биће!

ПСИХОАНАЛИЗА

За психоанализу се веома дуго интересујем и о њој пишем већ више деценија. Тачно пре тридесет година, још као студент, објавио сам у *Психолошком билџену* свој први текст о Фројдовом учењу под насловом *Есеј о психоанализи*. Када из ове перспективе погледам одељке из овог текста (*Творац и грађанин психоанализе: Сигмунд Фројд, Од малог знака до великог открића, Радикалности и револуционарности психоаналитичког метода, На краљевском јуџу – сан и откриће несвесног, Химна Еросу – Фројдово учење о љубави, Патофизиологија и поезија*), чини ми се да је у овом релативно кратком огледу зацртан и сажето дат читав један разрађен програм мог доцнијег бављења психоанализом. Двадесетак година доцније већ сам био објавио читав низ студија посвећених историји психоанализе, психоаналитичкој антропологији, социјалној психоанализи, затим, психоанализи снова, књижевности, религије, обреда, као и три књиге: *Фромове дихотомије, Лексикон психоанализе и Штита Фројд заиста није рекао*.

Упркос ономе што би се могло претпоставити са становишта тзв. здравог разума – али, разуме се, не и са дубинско психолошког – мој први сусрет са психоанализом био је далеко од љубави на први поглед. Напротив, у самом почетку био сам врло сумњичав према „бизарностима” Фројда и психоанализе. Наука о несвесном изгледала ми је веома опскурна, крајње необична, езотерична. У том учењу о Едиповом комплексу, либиду, несвесним нагонима и механизмима одбране било је нечег чудовишног, тешког, мрачног, деструктивног, немилосрдног и застрашујућег. Разуме се, да ми је било најлакше и најпријатније да о томе озбиљно и не мислим и да се, ослањајући се на неке ауторитете, према Фројду критички настрожене, ослободим баука психоанализе про-